

Ikaros září 2008

Habilitační práce aneb jak ji neopsat sám od sebe

English title:

Habilitation thesis or how to avoid copying oneself

Abstract:

The article deals with habilitation theses (inaugural dissertations) as a presentation of author's professional characteristics. It presents different ways how to avoid accusations of plagiarism. A discussion on what plagiarism actually is and how the author's ethic relates to citation of resources (even those written by the author himself or herself) is included. A particular case of Jaroslav Světlík from Tomas Bata University in Zlín is described in more detail.

Poznámka redakce: Obsah příspěvku nevyjadřuje názor redakce.

Vím, že do tohoto časopisu přicházejí příspěvky většinou dosti odborné, občas ale i jen o nejrůznějších událostech ze života knihovníků. Tento můj příspěvek je něco mezi tím, ale snad v tomto období přelomu léta přinese můj text něco trochu zajímavého a k zamyšlení.

Většina z nás, kteří pracujeme hlavně ve vysokoškolských knihovnách, známe habilitační práce jen jako určitý katalogizační oříšek, např.: kdy je rukopisem? – rozhoduje počet výtisků. Jak to zjistíme – občas velmi špatně. Když má výtisk ISBN, může to ještě být rukopis? A proč jsou zařazeny ve vysokoškolských kvalifikačních pracích, když část čtenářů je už vnímá jinak a nechce je pod nimi hledat? Ano, v habilitační práci má už hotový vysokoškolský pedagog a vědec ukázat, jak umí vědecky pracovat a jakým pedagogem vskutku je. Předvede to vědecké radě a za to je mu „udělen“ titul doc. (zatímco předchozí vysokoškolské tituly se „získávají“). Habilitační práce je pak důležitým písemným podkladem pro celé tzv. habilitační řízení, které k tomu vede. Nám ve Zlíně se ale podařilo habilitační práci značně zmedializovat, a tím ji povýšit na skutečný důvod k přemýšlení nejen naší akademické obce nebo nás v knihovně, kteří se staráme o její zpřístupňování čtenářům coby jeden z cenných informačních zdrojů, ale dokonce i ministerských úředníků a úplných laiků.

Začalo to v dubnu na stránkách Mladé fronty Dnes. Údajná studentka anonymně rozeslala výsledky svého nevinného pátrání. Porovnala strojově texty disertační [1] a habilitační [2] práce doc. Jaroslava Světlíka z Fakulty multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a zjistila shodu v úvodu a závěru obou prací. Nazvala tedy Světlíka plagiátorem a vyzvala ho, aby vrátil titul docenta. Rozeslala osočující e-maily také různým studentům a zaměstnancům univerzity. Vadilo jí, že práci „opsal sám od sebe“ (pěkný to protimluv), což prý se projevilo hlavně tím, že se nedostatečně citoval v odkazech na literaturu. Další články na téma kauza Světlík následovaly, nejvíce na stránkách Zlínského deníku. Kupodivu to nerozvířilo žádnou větší diskusi, ale je mi jasné, že to vylekalo téměř všechny, kteří už odborně publikovali a ty, kteří jsou vydavateli odborného tisku. Počítačový nástroj, který měl učinit přítrž bezbřehému a nelegálnímu využívání textů z internetu, tedy zneužívání přístupnosti a opsatelnosti cizích textů a jejich vydávání za vlastní hlavně v bakalářských a diplomových pracích, se stal hračkou v ruce podivných lidí. Zároveň v médiích, která tendenčním výkladům pomáhají, se bez vysvětlení mávalo termíny jako plagiátor, opsal sám od sebe a neplatná habilitace, což běžným čtenářům moc nevadilo, ale vadí těm, kterým je odporný tendenční způsob nakládání s fakty, a kteří se rádi dovědí, co doopravdy je zákonné a

co ne. To se ale z toho, co bylo dosud publikováno zjistit nedá. Zdá se mi tedy, že v této kauze visí ve vzduchu docela dost otázek.

Rozeberme tedy blíže, o co v habilitační práci jde a zanalyzujme, jakou chybu doopravdy autor udělal. Chci uvést argumenty dle svého svědomí a znalostí a případně vyvolat odbornou diskusi na několik témat, které s tím přímo i trochu nepřímou souvisí. Chci to hlavně proto, že autora znám jako výborného pedagoga, autora učebnic a skvělého organizátora. Zveřejněný anonym zastihl Světlíka ve funkci děkana, měsíc před dalšími volbami. Na UTB sestavil rektor pro ty účely svůj tříčlenný poradní orgán, který nazval etická komise a která se tímto anonymním podnětem měla zabývat. Habilitační komise i vědecká rada se za Světlíka jednoznačně postavily, etická naopak dala podnět rektorovi takový, že ten rozhodl, že Světlík poškodil dobré jméno UTB ve Zlíně. Je tedy vidět, že i ti nejpovolanější nejsou v žádném případě jednotní.

Vysokoškolský zákon věnuje habilitačnímu řízení svůj paragraf 72. V bodě (1) říká, že se v něm ověřuje vědecká nebo umělecká kvalifikace, a to zejména na základě habilitační práce a její obhajoby a dalších vědeckých, odborných nebo uměleckých prací, a jeho pedagogická způsobilost na základě hodnocení habilitační přednášky a předcházející praxe. Bod (2) přichází s pokynem, že s návrhem je nutno předložit životopis, doklady o dosaženém vysokoškolském vzdělání a získaných příslušných titulech, doklady osvědčující pedagogickou praxi, seznam vědeckých, odborných nebo uměleckých prací, přehled absolvovaných vědeckých, odborných nebo uměleckých stáží....

Není to špatně povězeno, ale pozorný čtenář těchto odstavců tu cítí určitou nejistotu či něco vynechaného, což je častý pocit při čtení zákonů, když je člověk potřebuje k rozhodování o věcech sporných. Já cítím, že zde chybí všeobecná definice habilitace a s ní spojeného titulu docent (jinak podle latiny samozřejmě docent = učitel). Nevím, proč ji zákonodárci vynechali. Snad chtěli dát co nejvíce prostoru akademické svobodě. Já si ale myslím, že by obecnou definicí nic nepokazili, naopak. Není nic horšího než zákony, kde se počítá s tím, že něco je dáno jaksí implicitně a zvykově (třeba Zákon o odpadech nemá už dlouho definici druhotné suroviny – i když praxe ten pojem potřebuje přesně rozlišit. Každý ale přece ví sám, co to je, že?). Ve vysokoškolském zákoně se nedostatek přesné definice vyrovnává tím, že bod (3) vyjmenovává alespoň, co se rozumí habilitační prací. Je to: a) písemná práce, která přináší nové vědecké poznatky, nebo b) soubor uveřejněných vědeckých prací nebo inženýrských prací doplněných komentářem, nebo c) tiskem vydaná monografie, která přináší nové vědecké poznatky, nebo d) umělecké dílo nebo umělecký výkon nebo jejich soubor, kterým je například vynikající veřejná umělecká činnost.

Čím musí oplývat habilitační přednáška ale již neřeší. Tak co tedy Světlík udělal špatně? Práce je kvalitní (dotvrzeno nově nezávislým posudkem soudního znalce PhDr. Jiřího Kužela), čtivá a přináší téma málo literárně zpracované, z výzkumu u nás ojedinělého (autor se zatím takto věnuje tématu sám). Je psána uceleně a hlavně má monografický charakter. Jednoznačně nespadá svou formou do bodu b). A zde je ta hlavní chyba. Forma. Musí totiž jít o práci podle bodu a), jiný vhodný bod není pro její zařazení k dispozici. Zvolil formu a), což se mu nyní stalo osudným. Roli zahrála asi i doba vzniku (2004/2005), kdy formu b) v jiných než technických oborech nebylo ještě zvykem přijímat. Přitom v poslední době už je forma b) v pracích častější. Forma a) vyhovuje lépe těm, kteří se habilitují s odstupem od činnosti, která před časem vedla k vědeckému titulu PhD. nebo CSc. Později autor může v klidu výstup

některého z dalších výzkumů či dnes moderně řečeno projektů publikovat jako habilitační práci, má-li pocit, že jeho vědeckou činnost kvalitně reprezentuje. Takový čas ale Světlík neměl. UTB neměla pro své fakulty dost docentů a stejně jako ostatní „venkovské univerzity“ naléhala na schopné lidi, aby se co nejrychleji habilitovali.

Ještě závěrečnou poznámku k formě a): při čtení její definice se mi ihned vtírala do hlavy otázka, proč není popsána vhodněji? Vždyť sborník statí na různá témata podle bodu b) je jejím přímým protipólem. Proto by bod a) naprosto přirozeně mohl nést slovní charakteristiku: „písemná vědecká práce jako výstup jednoho tématu výzkumu“ (nebo monotematická vědecká stať) coby opak bodu b) a bod c) by mohl být třeba jen variantou a). Asi to zákonodárce ani nenapadlo a naopak považovali za důležité zdůraznění toho, že práce má být kvalitní, což vyjádřili slovy o vědeckých poznatcích. Jak důležité upozornění pro vědeckou obec...! Maně vychází najevo další roztomilá vlastnost litery zákona – redundance. V bodě a) se akcentuje něco, co je jaksi dáno samozřejmě a přitom zvolená slova jsou z mnoha, jimiž se dala věc charakterizovat a možná i lépe? – anebo radši vůbec. V bodě b) zákonodárci totiž již starost o kvalitu práce prověřenou novostí poznatků pro vědu nezdůrazňují. I z toho důvodu je forma b) jakýmsi protipólem bodu a).

Anonymní udavače šlo v prvním plánu samozřejmě o to, dokázat, že autor je plagiátor a napadnout regulérnost udělení titulu doc. O onu dostatečnou novost vědeckých poznatků jí šlo jaksi až v druhém plánu, ale šlo jí i o toto. A tak vědecká rada i etická komise měla co řešit: co je plagiát, a podle čeho tu honem soudit novost? Neboť tak zní bod a) i c). Otázku plagiátu zatím ponechám stranou. Ale co se zatraceným bodem a)? Kdyby ta definice nebyla tak striktní, asi by stačila bez diskuse záruka habilitační komise a vědecké rady. Proto chci vzkázat chytré anonymce: „Když ti tolik jde o originalitu a vědeckou novost, co uděláš příště, až se obuješ do habilitačních prací podle bodu b)?“ Tam totiž nového není téměř nic. Práce se pravidelně skládají z mnoha desítek stran příloh, které jsou překopírovanými již dříve publikovanými články v časopisech a statěmi ze sborníků. Originální komentář, který se vědeckou činností snaží uvést a někdy docela marně i ucelit (články se totiž často týkají 3 i více témat vědeckého výzkumu), ten mívá tak 13 až 20 stran, což je třeba jen 10 % z celkového rozsahu. Tedy nic moc proti strojové analýze Světlíkova textu, kde bylo zjištěno údajně 44 % (případně 40 %) shody s disertací a tedy téměř 60 % textu nového. Je přínos 60 % dostatečná novost? Mně se zdá, že vzhledem k formě b) docela je. Samozřejmě tak otázka pro rozumné lidi nestojí, ale když někdo uvádí toporné argumenty, aby někoho znectil, může mu taková přituplá analýza být dobrou odpovědí. K formě b) chci závěrem jen podotknout, že očekávám, že člověk typu naší udavačky se možná brzy vrhne i na tuto formu prací. Koho si vybere příště? Ponechám-li stranou skutečnou obavu rozumných lidí o autorská práva vydavatelů na překopírované statě, může jí dokonce napadnout chtít analyzovat podíl úspěšně habilitovaných docentů na autorství uvedených statí, je-li vždy na člancích autorů více... Naštěstí na to zatím nemá žádný počítačový nástroj.

Chci teď ještě něco poznamenat k Světlíkovu údajnému plagiátorství. Plagiátorství je hanebnost, samozřejmě. Co je to plagiát, je v každém slovníku, ale často tam není napsáno, že třeba opsání sama sebe plagiát není. Škoda, i tu zase někdo považoval něco za samozřejmost a nenapsal to sem. Omluvou je jen to, že jsou to starší slovníky, kdy jejich tvůrci věřili v nezáludnost kultivovaných lidí a lidská slušnost se považovala za základ úspěchu ve všem. I zkušený doc. Dušan Pavlů, který vypracoval plamennou obhajobu zlínského kolegy Světlíka, se v jejím bodě 4. opírá o definici, která ve své první části má stejný „nedostatek“. Mám-li zmínit dvě definice, které stojí asi nejdále od sebe, pak je to heslo ze Slovníka cudzích slov [3] a Slovníku cizích slov [4]. První považuje za plagiát obecně „napodobeninu ... vydávanou

za originál“, druhá ale pouze případ „zveřejnění literárního n. jiného uměleckého n. vědeckého díla za vědomého porušení původcovských práv; ... napodobeniny cizího díla a jeho vydávání za vlastní“. (Nakonec i tzv. Etická komise ve svém verdiktu v bodě 6. říká, že Světlíkovu práci není zcela na místě označit za plagiát vzhledem k výlučným právům autora na vlastní texty).

Termín autoplagiátorství ovšem už dnes v publikační etice existuje. Zatím jeho výskyt řeší spíše společnost na Západě. Ovšem i do těchto dimenzí dovedená otázka plagiátu je brána stále tak, že autor se ho dopouští tím, že nepřizná, že již určité pasáže někde napsal a chce tak klamat čtenáře. Co se Světlíka týká, ten zmiňuje původní pramen, svůj Marketing pro evropský trh [5] v disertační práci na s. 180 a v habilitační na s. 166. Bylo tedy třeba zmínit disertační práci v habilitační? Opsal sám sebe? Sama nevím. Na pomoc bychom si snad mohli přivolat současný §11 autorského zákona, který v bodě (2) říká: „Autor má právo osobovat si autorství, včetně práva rozhodnout, zda a jakým způsobem má být jeho autorství uvedeno při zveřejnění a dalším užití jeho díla, je-li uvedení autorství při takovém užití obvyklé.“

Vidíte – agresivní dnešek změnil i mne – už používám hloupý neologismus „opsat sám sebe“ a ani se nad ním nepozastavím... Pokud nebude kodifikováno něco jiného, než co známe dnes, měli bychom posuzovat publikační etiku tradičně. A ani to není nic lehkého, viz zvláště psané právní texty. Chci se tedy uchýlit o pomoc k něčemu, co jsem v duchu pojmenovala zvykovost. Časy se mění – viz vliv našeho anonymního udavače, který už nastolil novou společenskou atmosféru, dohánějící vydavatele odborného tisku k obezřetnosti ne nepodobné té, kterou musí mít tvůrci návodů k použití pro výrobky v USA... Předběhl tak i znalce, kteří se budou postupně a doufám, že rozumně snažit „lokalizovat“ definice autoplagiátu do pojmů publikační etiky u nás. Dříve však byla určitá etická publikační pravidla jiná. Můj otec byl po dlouhá léta šéfredaktorem časopisu Plasty a kaučuk, fóra československých výzkumníků v oblasti aplikované polymerní vědy, a to v jeho nejslavnějších letech. Vedl autory k tomu, co se považovalo za správně, tedy necitovat se v seznamu literatury za článkem za každou cenu. Samozřejmě, že určitá návaznost uvedená v jedné až dvou autocitacích byla v pořádku. V každém případě však se považovalo za neetické, když z dvanácti literárních odkazů bylo pět na vlastní statě. Takové: ..viz já,... viz já... Prostě já jako pupek vědeckého světa. Přinejmenším to svědčilo o jakési badatelské bezradnosti. Nikdo se nepozastavil pohoršeně nad tím, že někdo opakuje svůj úvod znovu v novém článku, kde rozšiřuje své poznatky (no a třeba i ten závěr, když ani nové výzkumy neukázaly na možnost učinit závěry nové), nebo opakuje téměř stejnou stat' česky, když mu předtím vyšla v anglicky psaném periodiku. Jen škrty pera editorova uváděly části již jednou publikované do stručnější podoby. Žádná větší hrůza se nestala, když někdo četl v časopisu něco, co třeba od téhož autora už vyšlo v obdobném znění v nějakém sborníku s limitovaným počtem výtisků. Bohužel, časy se mění. A Světlík se dostal do jejich tenat. Jednou uchopené téma ze své disertace zřejmě považoval za ještě nevyčerpané a po přidání dalších 3 let výzkumu za dostatečně reprezentativní pro svou osobu. Byl zvyklý, že co napíše, z toho se lidé mohou učit, a proto nechtěl své čtenáře ochudit o úvodní potřebnou pasáž kvůli srozumitelnosti. Tu by si museli totiž zajet přečíst do studovny v ostravské VŠB-TU. A to se týká i závěru, jednou již formulovaného. Jak byste o něm rozhodli vy?

Mně osobně se nejvíce líbí definice plagiátu z roku 1966. Toto staré pojetí mne potěšilo, protože jediné zdůrazňuje to, co při psaní musíme vždy dodržet – neporušit vědomě autorská práva a nevydávat cizí díla a myšlenky za vlastní. A toto by, proboha, mělo rozumným lidem úplně stačit jako etické pravidlo. Víím, že časy se mění, hlavně je to velmi snadná dostupnost velkého množství literárních zdrojů, která se pomalu odráží na nových pravidlech i pojmech.

Také zvyk citovat sám sebe ve vlastních publikacích postupně ztratil pejorativní nádech a vnímá se v podstatě pozitivně (původní motivace zvyšovat impact factor svých publikací dávno eliminovaly programové nástroje vylučující ze statistik vlastní citace). Ale co by mělo zůstat ze starých časů nezměněno, je cit pro rozumná řešení, spravedlnost a lidskou slušnost.

A zde jsou, s dovolením, ještě další otázky závěrem:

1. Je zcela v pořádku definice habilitační práce z vysokoškolského zákona? A co je to habilitace (snad by se mohla definovat i jinak, než je dnes např. ve Wikipedii) ?
2. Má se zavést do definice formy b) také požadavek vědecké novosti (samozřejmě v době vzniku stati)? Budou se pak do habilitační práce zařazovat články např. podle nějak určené výše impact factoru? A jen z „recenzovaných“ zdrojů? A kvůli původnosti jen ty, kde autor je uváděn na prvním a druhém místě, třetí bude třeba nepřijatelné?
3. Je aktuální doplnit ve vysokoškolském zákoně hlavně klauzuli o vracení titulu doc., o kterém přemýšlejí někteří v médiích, nebo by raději měli uvažovat o případech „profesorů Matulků“, kteří si pro samé povinnosti a skromnost nikdy nepodají žádost k zahájení habilitačního řízení? Proč v paragrafu 72 nemůže být i to, aby se vhodným lidem udělil titul doc. z podnětu shora, od nějakého akademického orgánu, a ne jediné na vlastní žádost?
4. Je třeba nové definice plagiátu? Pokud ano, jaké?
5. Kdo využije svůj vlastní výtvar jako součást výtvaru nového poškodí svá majetková práva (§ 25 autorského zákona)? Bude muset se sebou sepsat smlouvu? Do jakého procenta shody to bude opsání sama sebe a do jakého pak variace na dané téma? A bude nám příkladem třeba OSA, která již částečně předběhla dobu – poplatek z kopie udělané na kopírce od provozovatele kopírky vybere, i když si kopírujete vlastní stať?
6. Bylo porušením majetkového autorského práva (Světlíkova), když bez jeho vědomí byl strojově analyzován text jeho prací, který on sám v elektronické podobě nikomu ze zaangażovaných lidí neposkytl? Je takové užití volné podle § 30 AZ?
7. Jak mají autoři navazovat na své předchozí texty či umělecké výtvary – někteří přece nedělají nic jiného celý život! A jak psát učebnice v ekonomických a humanitních vědách a nerozbít jejich text nekonečným odkazovacím aparátem, zvláště, když jde o seznámení se základy oboru?
8. Má být propříště citování tak zvaně „do mrtě“ základem skutečného etického chování a jiné posouzeno jako plagiátorství a podvod? Bude stanovena míra únosnosti takového citování nějakým předpisem, který do budoucna zamezí roztržkám? A jakými nástroji se to bude měřit?
9. Kdo to naučí studenty? Tato otázka je míněna smrtelně vážně. Dnes přemíra zadávání seminárních prací na vysokých školách nutí studenty jednat v časové tísní – zpracuj odkudkoli, třeba opiš, ale odevzdej v termínu. A s některými vyučujícími se skutečně licitovat o termínech nedá. Přitom tíž přísní pedagogové nejsou nad rozbořením odevzdaných prací vůbec ochotní ztrácet čas. Ale psát své vlastní práce bez přebírání cizího moudra na téma, které neznám a teprve se ho učím, vůbec nejde. A vpravovat správně do sebe vlastní originální sentence a dokonale přecitované pasáže, aby to ještě bylo ke čtení, to je umění. A vysvětlit, jak na to, je umění ještě větší. Sama jsem se asi hodinu potila, když si mne ve studovně přizvala ke konzultaci své první seminární práce – asi sedmdesátiletá studentka univerzity 3. věku. Vidíte, ani stáří a moudrost tu bez cviku nic nezmuže. Já si při radách na toto téma pomáhám tím, že říkávám: „Přečtěte si něco od sociologa Oldřicha Matouška, tam uvidíte mistra.“ (Ale aby i jemu příště nebylo při psaní úzko!)

PS. Začátkem července jsem připravila příspěvek do Zlínského deníku, protože mi vadilo, že nevyšel žádný článek, který by s veskrze odsudnými texty na Světlíkovu práci polemizoval. Nebyl mi dodnes otištěn, ale přesto se v případě pozdějšího použití některých pasáží z mého textu redaktorkou Deníku přiznávám, že jsem v této stati opsala sama od sebe asi 36 % z onoho textu aniž jsem citovala (nebylo z čeho). Posuďte, jak mnoho jsem se prohřešila.

Seznam zdrojů:

1. SVĚTLÍK, J. *Interkulturní marketing v zemích EU*. Ostrava : Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2003. 191 l., 2 příl. Vedoucí doktorské disertační práce (PhD.) doc. Dušen Pavlů.
2. SVĚTLÍK, J. *Kulturní aspekty české a evropské reklamy*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky, 2004. 188 l. Habilitační práce
3. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.; MANÍKOVÁ, Z. *Slovník cudzích slov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 943 s.
4. REJMAN, L. *Slovník cizích slov*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1966. 589 s.
5. SVĚTLÍK, J. *Marketing pro evropský trh*. 1. vyd. Praha : Grada, 2003, 272 s. ISBN 80-247-0422-6

Veselá, Miroslava. Habilitační práce aneb jak ji neopsat sám od sebe. *Ikaros* [online]. 2008, roč. 12, č. 9. [cit. 2008-09-02]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.ikaros.cz/node/4973>>. URN-NBN:cz-ik4973. ISSN 1212-5075.

Zdroj: <<http://www.ikaros.cz/node/4973>>